

Schlieffenplanen, ännu en gång

av Gunnar Brolin

Résumé

The Schlieffen plan is well known and has been taken for granted since the 1920s. So why again? Because now there is new information available. This information has been used by the American historian (former officer) Terence Zuber in the book "Inventing the Schlieffen plan". His conclusion is that there never was a Schlieffen plan, at least not as we understand the concept. His conclusion is based on his analysis of reports from war games, reports from General staff rides and mobilizations plans from the period before World War One as well as other material. His conclusions shows an entirely different view of the German planning – the creation of a doctrine based on mobility by trains, flanking movements and the use of opportunities. The Schlieffen plan is probably a myth first created and propagated by former officers of the General Staff to explain the German loss in the war, later propagated by historians to explain the German war guilt. Exactly what the German war plan was will never be known for certain, but it was probably something much more flexible and opportunistic than what is understood as the Schlieffen plan.

FÖR ALLA SOM har läst något om första världskrigets utbrott torde Schlieffenplanen vara tämligen välkänd. I princip hela den tyska hären skulle sättas in på västfronten. Väl där skulle 6/7-delar marschera upp norr om Metz, varifrån de skulle anfalla in i Belgien (ursprungligen även Nederländerna), marschera norr om de franska arméerna, fortsätta norr och väster om Paris. Slutligen skulle hela den franska hären omringas i området Lothringen/Champagne, alternativt drivas in i det neutrala Schweiz. Alltihop skulle avslutas inom 42 dagar, varefter trupperna skulle föras över till ostfronten, lagom för att slå den ryska hären, vilken skulle vara färdigmobiliserad först då.

Denna beskrivning återfinns i större eller mindre omfattning i egentligen alla böcker som beskriver första världskrigets utbrott. En av de mest omfattande och grundliga beskrivningarna på svenska, från senare tid, kan återfinnas i 1996 års Armémuseum Meddelande, i en längre uppsats av Jan von

Konow.¹ Om det nu finns så många och så omfattande texter om Schlieffenplanen, varför då Schlieffenplanen "ännu en gång"?

Orsaken är att det nu, 100 år efter händelserna, finns ny information.

Vid en genomgång av de källförteckningar som anges i hittills publicerade verk kan konstateras att det är nästan enbart fråga om sekundära källor, inget primärt material. Detta är emellertid inget märkligt – orsaken är att det finns nästan inget primärt källmaterial att tillgå. Under mellankrigstiden var i princip allt material som kunde ha någon bäring på tysk planering inför första världskriget strängt hemligstämplat. Endast några få utvalda fick tillgång till materialet. Enligt villkoren i Versaillesfreden avvecklades *Grosse Generalstab*. Som en följd härav överfördes allt arkivmaterial till tyska riksarkivet (*Reichsarchiv*) i Potsdam. Detta kontrollerades emellertid av forna generalstabsofficerare som av egna skäl, vilka kommer att redovisas nedan, såg till att begränsa

åtkomsten av relevant material till några få, av dem, betrodda personer.

Därefter, precis i slutet av andra världskriget (den 14 april 1945), bombades riksarkivet av brittiskt flyg och samtliga arkivalier brann upp. Dessutom hade Riksarkivet, under mellankrigstiden, låtit hämta in en avsevärd del av sådant material som kunde förekomma i statsarkiven i Bayern, Sachsen, Württemberg och Baden. Inte heller dessa arkiv har således kvar några större mängder av primärt källmaterial från första världskrigets utbrott.

Vi har således en situation som är ganska ovanlig för historiska händelser under 1900-talet – det finns egentligen inget primärt källmaterial kvar över huvud taget.

Vad som nu har framkommit är att visst material uppenbarligen hade varit utlånat när Riksarkivet bombades. Det kom således att bevaras när övrigt material brann upp. Dessa dokument föll därefter i sovjetryska händer. Sovjetunionen lät sedermera överlämna handlingarna till Östtyskland,² som dock ej såg anledning att låta göra materialet tillgängligt.

När muren föll kom dessa dokument att föras över till Förbundsrepublikens militärarkiv i Freiburg im Breisgau (Bundesarchiv-Militärarchiv eller BA-MA), där de numera är tillgängliga för forskare. Strikt formellt är huvuddelen av de sålunda återfunna dokumenten inte heller något primärt källmaterial, utan det är frågan om sammanställningar av primärt källmaterial. Trots detta ger de en möjlighet att se på den tyska krigsplaneringen inför första världskriget i ny belysning. De viktigaste torde vara följande:

- En sammanställning av ett antal underrättelserapporter om Frankrike och Ryssland, men jämväl om Österrike-Ungern och Italien.³
- En sammanställning av uppmarschplaner under stor del av den tid som von Schlieffen

var generalstabschef, tillsammans med ett antal PM (*Denkschriften*) om styrkestrukturer och operationell planering och rapporter från ett antal krigsspel och övningsresor (*Generalstabsreisen*).⁴

- En sammanställning av samtliga tyska uppmarschplaner från 1904 till 1914 (d v s inklusive den som faktiskt tillämpades i augusti 1914).⁵

Härtill har det visat sig att Moltkes instruktioner (*Aufmarschanweisungen*) till två arméer finns bevarade. I slutet av första världskriget lyckades amerikanerna erövra uppmarschinstruktionerna för 5. armén, vilka kom att bevaras i USA. En översättning till engelska har sedermera överlämnats till BA-MA.⁶ Vidare så var den 6. armén i allt väsentligt den bayerska armén och det har framkommit att originalet till denna armés uppmarschinstruktioner finns, trots allt, bevarade i det bayerska krigsarkivet.⁷ Dessutom har en lägesbeskrivning (*Lagebeurteilung*) bevarats,⁸ som upprättades av 6. arméns stabschef i augusti 1914, generalmajor Krafft von Dellmensingen. Med hänsyn till att 7. armén var underordnad 6. armén finns i 6. arméns uppmarschinstruktion även skrivningar om 7. armén

Allt detta material och ytterligare en del har kommit i händerna på den amerikanske forskaren Terence Zuber. Zuber var under tjugo år officer i amerikanska armén, varefter han sadlade om och blev militärhistoriker. År 2002 framlade han en doktorsavhandling vid universitetet i Würzburg,⁹ där han kraftigt omvärderade de tyska planerna i inledningen av första världskriget och ifrågasatte Schlieffenplanens förekomst. Hans ifrågasättande av Schlieffenplanen har förorsakat en omfattande debatt med ett större antal artiklar i internationella militärhistoriska tidskrifter och ett antal böcker (samt, indi-

rekt, en militärhistorisk konferens i Freiburg år 2004).¹⁰

De aktuella dokumenten är alltså till stora delar sammanfattningar av primärt källmaterial, och lite av det är omedelbart relevant för frågan om Schlieffenplanens vara eller icke vara. Däremot ger det en bild av hur man tänkte inom *Grosse Generalstab* under de tjugo åren som gick mellan det att den fransk-ryska ententen slöts 1894 och Första världskrigets utbrott 1914.

De ändrade förutsättningarna för krigsföring

Förutsättningarna för förande av krig förändrades kraftigt under andra halvan av 1800-talet. Med tillkomsten av järnvägar ökade kommunikationsmöjligheterna drastiskt. Samtidigt medförde den tekniska utvecklingen (och då framför allt den vapentekniska) att logistiska frågor fick en helt annan betydelse än tidigare (minns dock Napoleons uttalandet att en armé marscherar på sin mage). Därtill kom att man, på ett helt annat sätt än tidigare, kunde mobilisera stora mängder soldater – massarméer, vilket naturligtvis också fick stor betydelse logistiskt. De mängder av mat, foder, ammunition, ersättningsdetaljer etc som snabbt behövdes föras till fronten var av helt andra kvantiteter än tidigare. Detta, järnvägarna och de förändrade logistiska förutsättningarna, medförde att den strategiska rörligheten ökade dramatiskt, men att den operativa rörligheten snarast minskade, och att bevara kommunikationslinjerna fick en helt annan betydelse än tidigare. Förhållanden som amerikanerna kunde känna av redan under nordamerikanska inbördeskriget. Ytterligare en faktor av betydelse, som kan nämnas, var den allt mer ökade professionaliseringen av officerskårerna, med Tyskland i spetsen.

Med den ökade strategiska rörligheten följde två andra effekter. Den ena var att det gamla axiomat att den initiala planeringen inför ett fälttåg inte kunde ändras (eller åtminstone inte borde ändras), inte längre hade samma tyngd som tidigare. Den andra var att mobilisering och uppmarsch blev betydligt viktigare och betydligt känsligare. Att ha en mer tidsmässigt utsträckt mobilisering än motståndaren innebar inte enbart att man överlämnade det strategiska initiativet utan dessutom att man utsatte sig för risken att bli störd och få stora truppstyrkor upprivna före det att man var färdiga att inleda fälttåget.

Förutsättningarna för Tysklands krig mot Frankrike och Ryssland

Vad avser Tyskland kan nämnas att landet befann sig i en smått klassisk situation mellan två motståndare, som tillsammans var starkare, men som var för sig sannolikt var likvärdiga eller svagare. Rent strategiskt påminde situationen om förhållandena för Fredrik den store under Europeiska sjuårskriget (1756–1763).¹¹ Det klassiska svaret på en sådan situation var att försöka uppehålla den ena motståndaren samtidigt som man försökte oskadliggöra den andra, för att därefter vända sig mot den första för att oskadliggöra denne. Det lika klassiska svaret från motståndarnas sida var att försöka samordna sina offensiver så att det inte blev möjligt för parten i mittenpositionen att koncentrera sig på en motståndarstyrka i taget.¹²

Redan kort efter det att det fransk-tyska kriget avslutades 1871 konstaterade von Moltke d ä att den enskilt viktigaste faktorn för planeringen av eventuella framtida krig mellan Tyskland och Frankrike var att de franska krigsmålen skulle vara att återfå Elsass-Lothringen.¹³ Möjligheten att

Frankrike skulle återfå de förlorade provinserna i en fred, utan att först ha erövrat dem, måste i princip anses som obefintlig. Det var alltså nödvändigt för Frankrike att gå offensivt till väga, förr eller senare. Samtliga tyska generalstabschefer efter von Moltke instämde i detta konstaterande och lade det till grund för sina planer och förberedelser inför nästa krig. Så också von Schlieffen.

Det var således inte nödvändigt för Tyskland att marschera in i Frankrike för att uppnå sina krigsmål, att förhindra ett franskt återtagande av Elsass-Lothringen. Fransmännen måste däremot, förr eller senare, komma till dem. Till detta kan läggas att fransmännen byggde ut en stark fästningskedja från Verdun i norr, via Toul och Epinal, till Belfort i söder, vilket täckte hela den fransk-tyska gränsen. Denna fästningskedja hade en dubbel betydelse. För det första medförde den att chanserna till ett snabbt och framgångsrikt avgörande med ett anfall här bedömdes som små (jämför med von Falkenhayns anfall mot Verdun 1916). För det andra innebar fästningskedjan att fransmännen hade en skyddad bas som de snabbt och enkelt kunde falla tillbaka på i händelse av motgång vid ett anfall in i Tyskland. Att bara, frontalt, slå tillbaka ett franskt anfall skulle således sannolikt inte medföra något definitivt avgörande.

När det gällde den ryska armén var förutsättningarna annorlunda. Territoriellt hade Tyskland och Ryssland egentligen inget otalt, varför det egentligen inte fanns någon anledning att påräkna något större anfall av denna orsak. Det ryska intresset, i den europeiska sättningen, var riktat mot Turkiet. Här konkurrerade man med Österrike-Ungern som, kopplat till sina intressen på Balkan, mer uppskattade ett svagt Turkiet än ett starkt Ryssland. Ryssarna var således inte, på samma sätt som fransmännen, tvungna att gå till anfall (mot Tyskland). Trots detta kunde man dock anta att de skulle göra så

för att stödja de franska anfallet och för att förhindra att Tyskland koncentrerade sig i väster.

Gränsen mellan Tyskland och Ryssland var heller inte särskilt förmånlig för större krigsoperationer.¹⁴ Marken var visserligen i huvudsak platt, men det var en av de få fördelarna. I princip alla floder rann mer eller mindre ”fel”. De gick på tvären över naturliga operationslinjer, förhindrade kommunikationer och utgjorde bra försvarslinjer. Vidare fanns omfattande sjö- och marskområden som försvarade (t ex de Masuriska sjöarna i Ostpreussen). De järnvägar som fanns i området var få och dåliga. Under von Moltke d:s tid fanns enbart en dubbelspårig järnväg över Vistula in i Ostpreussen. År 1914 var det två stycken, att jämföra med de 14 som passerade Rhen in i uppmarschområdet i väster.¹⁵ På en sträcka om ca 240 km söder om Posen fanns inte en enda järnvägsövergång över gränsen. Politiskt och mentalt var den ryska kontrollen av Polen viktig,¹⁶ men militärt och ekonomiskt hade Polen inte alls samma betydelse.¹⁷ Vid en motgång skulle det alltså inte innebära någon större uppoffring för Ryssland att falla tillbaka in i landet under utförande av den klassiska brända jordens taktik. Möjligheterna att få till stånd ett definitivt avgörande genom ett offensivt tillvägagångssätt var, från tysk synpunkt, således små.

Förutsättningarna var således följande. I väster ett Frankrike som var svårt att angripa, men som kunde förväntas komma att anfalla självt, förr eller senare. I öster ett Ryssland som visserligen kunde förväntas anfalla för att stödja fransmännen, men som i övrigt var svåråtkomligt med stort utrymme att falla tillbaka inom vid en eventuell motgång. Vidare bedömdes Frankrike vara betydligt skickligare och bättre rustat än Ryssland, samt ha en snabbare mobilisering. En uppmarsch i väster (*Westaufmarsch*) var där-

med ett naturligt val i en normalsituation. Under egentligen samtliga år från mitten av 1870-talet fram till Världskrigets utbrott uppmarscherade därmed också minst hälften, ofta ca 2/3-delar, av tyska hären i väster. Ett alternativ var att trupperna, avdelade för väster, kvarstod på mobiliseringsorterna, om situationen var sådan att Frankrike ännu inte hade gått in i ett uppflammande krig mellan Tyskland och Ryssland (och vice versa). Det kan tilläggas att det sannolikt skulle ha varit mycket svårt och tidsödande att marschera upp med mycket mer än halva tyska armén i en *Ostaufmarsch* p g a logistiska och kommunikationsmässiga skäl.

Vad som istället kom att vara avgörande var om man ansåg att det var möjligt att uppnå ett avgörande först i väster (*Westaufmarsch*) eller i öster (*Ostaufmarsch*). Härvid kom Moltke d ä att förordade en *Ostaufmarsch* under senare delen av 1870-talet och första delen av 1880-talet. Förutsättningarna förändrades dock under mitten av 1880-talet. Den franska armén bedömdes ha återhämtat sig efter debaclet 1870/71, samtidigt som revanschism kom att bli en allt viktigare faktor i den franska politiken. Även Rysslands militära styrka hade ökat och, tillsammans med förbättrade kommunikationer i Ryssland, medförde det att chansen att få ett snabbt avgörande i öster minskade betydligt. Härefter var i princip alla uppmarschplaner en *Westaufmarsch* där avgörandet först skulle sökas mot Frankrike.

Styrkeförhållanden

Nästa förhållande som en tysk generalstabschef hade att ta ställning till var de olika härarnas styrka. I en *Denkschrift* från 1871 bedömde von Moltke d ä den franska styrkan till ca 300 000 man, samma som i det föregående fransk-tyska kriget. Ryssland å sin sida hade en armé om ca 400 000 man, men p g a rikets omfattning och dåliga

kommunikationer kunde en styrka om endast 240 000 beräknas uppträda offensivt utefter Rysslands västra gräns. Österrike-Ungern borde kunna ställa upp med minst lika mycket som i kriget 1866 eller ca 375 000 man och den tyska armén uppgick till 600 000 man. Den tyska var således den enskilt största armén och tillsammans med Österrike-Ungern hade de en överlägsenhet om nästan 2:1 (975 000 mot 540 000).¹⁸

Vad som därefter sker är att den tyska hären, relativt sett, stagnerar i förhållande till de franska och ryska härarna. Det torde vara välkänt att Tyskland hade ett betydligt lägre uttag av värnpliktiga från var årgång än Frankrike, ca 55 % mot drygt 80 %. Vid krigsutbrottet år 1914 uppgick den tyska hären till 81 divisioner jämte sex helt ny-upsatta *Ersatz*divisioner.¹⁹ Av inrikespolitiska skäl hade den österrikisk-ungerska hären underprioriterats sedan en lång tid. Den bestod av 49 divisioner och var därtill sannolikt den kvalitativt sämsta av alla stormaktsarméerna. Alliansen (exklusive Italien) mobiliserade således 136 divisioner. Frankrike hade 62 divisioner 1914, vartill kom sex belgiska och sex brittiska divisioner. I öster hade Ryssland 114 divisioner i den europeiska delen av landet och ytterligare 18 divisioner i Sibirien, Kaukasus och Turkestan. Serbien hade elva divisioner. Allt detta gav totalt för ententen i Europa (d v s exklusive asiatiska Ryssland) 199 divisioner, en ungefärlig övervikt om 3:2.²⁰

Denna för Tyskland negativa utveckling var på intet sätt okänd för den tyska härledningen. Tvärtom tycks von Schlieffen ha sett det som en av sina främsta uppgifter att utvidga den tyska hären och sannolikt som sitt största misslyckande att han inte hade haft någon egentlig framgång i denna uppgift. Orsaken till att Tyskland, på detta sätt, höll nere styrkan på sin här är omdiskuterad. I huvudsak finns två förklaringsmodeller.

Den första är att officerskåren skulle till övervägande delen ha bestått av monarkistiska junkrar, som försökte förhindra ett inflöde av officerare från andra sociala grupper och av denna anledning motsatte de sig en utvidgning.²¹ Den andra förklaringsmodellen är att riksledningen undvek att ta strid med riksdagen, som höll i penningpåsen, särskilt som de anti-militaristiska socialdemokraterna var största partiet i riksdagen (och dessutom när stora belopp redan sattes av för utbyggnaden av flottan).

Med hänsyn till att det var von Schlieffen, representerande generalstaben och därmed indirekt officerskåren, som tryckte på och att det var krigsministeriet som bromsade finner jag den senare förklaringsmodellen troligare. Det torde därmed kunna konstateras att den tyska utbyggnaden av flottan, före första världskriget, således inte enbart var ett politiskt problem p g a de försämrade relationerna med Storbritannien utan även ett militärt problem då den var en del i orsaken till att en utbyggnad av hären förhindrades.

Mot detta ska ställas den franska, men framför allt den ryska upprustningen. På grund av ett betydligt effektivare utnyttjande av manskapspoolen kunde den franska hären ta ut i det närmaste lika många värnpliktiga som den tyska, trots att befolkningen endast uppgick till ca 2/3-delar av den tyska. Därtill, när Frankrike år 1913 införde en treårig värnpliktstid användes inte den extra personalen till att sätta upp nya enheter utan att fylla ut de fredstida enheterna. Detta medförde i sin tur att en eventuell mobilisering skulle gå snabbare – färre reservister behövde inställa sig för att fylla ut förbanden till krigstida styrka.

Ryssland, å sin sida, hade relativt snabbt kommit över sin svaghetsperiod efter rysk-japanska kriget. Personellt var förlusterna försumbara. De politiska problemen i form av revolutioner, upplopp och strejker var i

huvudsak bemästrade efter ett eller ett par år. All förlust av material var definitivt åtgärdade i inledningen av 1911. Samtidigt hade Ryssland genomgått en kraftig ekonomisk utveckling under tiden efter rysk-japanska kriget. Detta medförde att den militära budgeten, utan att påverka övriga anslag och utan att öka statsskulden, ökade från 351 miljoner rubel 1903 till 649 miljoner rubel 1913. Antalet reservister som inkallades för repetitionsövningar ökade från 320 000 år 1911 till planerade 490 000 år 1914. I inledningen av 1914 antogs dessutom ett program enligt vilken den fredstida hären skulle utökas med ytterligare 400 000 man fram till 1917. Detta skulle ha gjort den fredstida hären mer än dubbelt så stor som motsvarande tyska. Även i Ryssland skulle dessutom manskapstillskottet inte användas till nya enheter utan för att öka de fredstida förbandens styrka och därmed göra en eventuell mobilisering snabbare.

Schlieffens plan?

Ursprunget till Schlieffenplanen kan återfinnas i en *Denkschrift* upprättad av von Schlieffen. Ursprungligen påstods det att den gjordes i november och december 1905, men senare har det framkommit att det skedde i januari och februari 1906. Skillnaden är betydelsefull då von Schlieffen avgick som generalstabschef den sista december 1905. Skriften upprättades alltså efter det att han var pensionerad. Det som har bevarats är egentligen två exemplar.²² Den ena var en handskriven version från 1906 som år 1914 fanns i hans döttrars ägo, men som sedermera överlämnades till riksarkivet. Därutöver finns en maskinskriven version från 1911, innehållande marginalanteckningar av efterträdaren von Moltke d y. Men även denna version var inte slutgiltig utan innehöll åtskilliga skrivfel och till och med ett stycke som

skribenten hade missat och infogat för hand. I likhet med de ovan nämnda dokumenten undgick den att förstöras vid bombanfall 1945, men till skillnad från de andra föll von Schlieffens *Denkschrift* i amerikanska händer. I USA påträffades den senare av Gerhard Ritter, som lade den till grund för sitt verk där han kritiserade planen för att vara för militaristisk (se vidare nedan).

Det finns dock ett antal frågor som kan resas i anledning av den bevarade skriften.²³ För det första är texten inte helt sammanhängande. Den sista fjärdedelen är till stora delar en repetition av vad som sagts tidigare, dock med en annan infallsvinkel och inte tillfullo helt överensstämmande med vad som sagts tidigare. För det andra är texten betitlad ”*Krieg gegen Frankreich*” och det förekommer inte ett ord om Ryssland, en uppmarsch i öster och liknande. Dessutom framgår att hela den tyska hären utnyttjas i väster. Inga aktiva eller reservförband finns i öster. Om det över huvud taget finns några trupper i öster (vilket inte framgår) är det frågan om *landwehr*- och *landsturm*förband. För det tredje så är den tyska här von Schlieffen utnyttjar betydligt större än vad den faktiskt var 1906 (och även större än hären 1914). Detta år bestod den tyska hären av 72 aktiva och reservdivisioner, men i skriften omnämns 80 aktiva och reservdivisioner samt därtill 8 *ersatz*kårer (16 divisioner) som skulle formars vid krigsutbrottet och som var nödvändiga för planens utförande p g a deras roll i samband med passagen av Paris.

Den i skriften omtalade hären är således en tredjedel större än den här Tyskland hade tillgänglig till år 1906 (96 divisioner mot 72; som ovan nämnts bestod hären år 1914 av 87 divisioner, varav dock nio stod i Ostpreussen varför en jämförelse detta år blir 96 divisioner mot 78, en brist på 18 divisioner).

Redan här finns således förutsättningar att ifrågasätta om det är frågan om den perfekta planen för Tyskland att vinna kriget. Det kan också ifrågasättas om von Schlieffen såg den beskrivna planen som perfekt, bl a med hänsyn till att han skriver att ett franskt motanfall, runt den [franska] vänstra flygeln vid La Fère, som kan åtföljas av ett anfall längs hela fronten mellan La Fère-Verdun, förhoppningsvis kommer att misslyckas (min kursivering).²⁴

Det finns ytterligare detaljer som kan anmärkas på, men redan här kan ifrågasättas om det verkligen är det här dokumentet som utgjorde den enda tyska krigsplanen under de följande åtta åren. Ett dokument som ger ett klart intryck av att inte vara färdigt, skrivet av en man som inte längre var i tjänst, där det används 24 imaginära divisioner och där Ryssland och ostfronten över huvud taget inte berörs?

Doktrin, övningar och uppmarschplaner

Som ovan nämnts så har vi en klar trend under 1800-talet av en allt högre grad av professionalisering av officerskårerna i de europeiska härarna. En viktig del i detta var den allt högre omfattningen av utbildning och träning under fredstid för att träna officerarna i deras krigstida roller. En effekt, sannolikt en till stor del eftersökt effekt, var att frambringa ett alltmer likartat sätt att agera i olika situationer, d v s en manual för beteende, en doktrin. Detta blir särskilt viktigt i en tid av massarméer, där det helt enkelt inte längre var möjligt att ha en så central kontroll som t ex Fredrik den store eller Napoleon hade haft.

Tyskland får anses som den ledande makten inom detta område och det är inte en tillfällighet att ett så grundläggande redskap för högre officersutbildning som krigsspel

utvecklades här. Det torde kunna, med en hög grad av säkerhet, kunna sägas att krigsspel, övningsresor (*Generalstabsreisen*) och examensuppgifter (*schlussaufgaben*) användes för att skapa och lära ut en doktrin. Härav borde följa att det är möjligt att från sådana krigsspel, *generalstabsreisen* och *schlussaufgaben* kunna analysera fram en armés doktrin. Med tillgång till doktrinen ska det sedan vara möjligt att fastställa hur armébefälhavare, kårbefälhavare o s v förväntades agera i olika situationer.

Som ovan nämnts har man återfunnit ett antal dokument som beskriver ett antal krigsspel och *Generalstabsreisen* från den tid när von Schlieffen och von Moltke d y var generalstabschefer. Vidare har man återfunnit sammanställningar över uppmarschplaner för samma tidsperiod och sammanställningar över ett antal underrättelserapporter. Dessa sammantaget borde ge en förhållandevis god bild av hur den tyska ledningen tänkte, vilken doktrin man försökte implementera och hur högre officerare förväntades agera och därmed förutsättningarna för krigsplaneringen.

Zuber har gått igenom ett ganska stort antal krigsspel och *generalstabsreisen*. För en utförligare beskrivning får jag hänvisa till hans böcker.²⁵ Jag kommer här, mycket kortfattat, beskriva några få som får anses vara av särskilt stor betydelse.

I *Generalstabsreisen West* 1905 genomfördes tre scenarion med olika personer agerande som fransk befälhavare och Schlieffen själv som tysk befälhavare. Resan genomfördes våren 1905 när Ryssland fortfarande var involverat i kriget mot Japan, varför en förutsättning var att Ryssland ej skulle delta i ett krig. Några trupper behövdes således inte avdelas till ostfronten. Den franska härens styrka överensstämde med vad som framgick av aktuella underrättelserapporter (49 divisioner) med tillägg av tio territorialdivisioner, sammanlagt 59 divisioner. Den tyska hären

uppgick till de aktuella 72 divisionerna, men med ett tillägg av 20 *landwehr*divisioner (i verkligheten obefintliga, men de förutsattes vara utrustade fullt i klass med reservdivisionerna), sammanlagt 92 divisioner. I samtliga scenarion gick Tyskland in med en stark högerflygel i Belgien.

I det första scenariot (överstelöjtnant von Freytag-Loringhoven som fransk befälhavare) överförde fransmännen stora truppstyrkor till området norr om Verdun och anföll in i Belgien rakt mot den högra tyska flygeln – inte helt olikt vad som skedde 1914 enligt plan XVII. I sin kritik godkände von Schlieffen konceptet men kritiserade utförandet. Fransmännen blev dock besegrade när en stark tysk armé, grupperad runt Metz, anföll den högra flygeln av de franska arméerna i Belgien, samtidigt som den yttersta högra tyska flygeln hotade den franska vänstra flygeln. Huvudstriden stod i Ardennerna och inga tyska trupper var inne i norra Frankrike.

I det andra scenariot (överste von Steuben som fransk befälhavare) anföll fransmännen i Lothringen mellan Metz och Strasbourg, ett anfall som enligt Schlieffenplanen enbart skulle ha varit till Tysklands fördel. Von Schlieffen fortsatte emellertid inte framryckningen i Belgien utan vände två arméer rakt söder ut för att över Metz-Diedenhof (Thionville) anfälla den franska vänstra flygeln. Samtidigt sattes större delen av en tredje armé på järnväg och transporterades till Elsass för att anfälla den franska högra flygeln. Kvarvarande delar av den ursprungliga högra flygeln var engagerade i mindre betydelsefulla strider med territorialförband o dyl. Huvudstriden stod i Lothringen och inga tyska trupper var inne i norra Frankrike.

I det tredje scenariot (major von Kuhl som fransk befälhavare) anföll fransmännen på båda sidor om Metz. Återigen gjorde von Schlieffen en strategisk förflyttning med hjälp av järnvägarna och överförde en stor del av

högra flygeln till Lothringen där han anföll den franska högra (södra) flygeln. Resterande delar av högra flygeln var engagerade i mindre strider med territorialförband och dylikt, och hade ingen inverka på huvudstriden. Huvudstriden stod i Lothringen och inga tyska trupper var inne i norra Frankrike.

På hösten 1905 genomförde von Schlieffen ett stort krigsspel, beskrivet som det största under hans tid som generalstabschef och inte omöjligt ett av de största som någonsin genomförts. Han spelade, som tysk befälhavare, öppningen av ett tvåfrontsrig med Frankrike och Tyskland fram till och med 42:a mobiliseringsdagen.

Den tyska hären bestod av 75 divisioner, tre mer än vad som fanns i verkligheten. Fransmännen bedömdes kunna sätta upp 58 divisioner (enligt den vid tillfället gällande franska uppmarschplanen hade franska hären 51 divisioner) med understöd från tolv territorialdivisioner. Ryssland avsatte 33 divisioner för ett anfall mot Tyskland. Således 91 ententedivisioner understödda av 12 territorialdivisioner mot 75 tyska divisioner.

Vid mobiliseringen marscherade 16 divisioner upp i Ostpreussen och 27 divisioner längs västgränsen. Resterande 32 divisioner stod kvar i mobiliseringsorterna. När det stod klart att Rysslands skulle anfalla överförde von Schlieffen till Ostpreussen 22 av de divisioner som hade stått kvar. Därmed fanns 38 divisioner i Ostpreussen, vilket sannolikt var maximum för vad det ostpreussiska järnvägsnätet klarade av att försörja. De ryska trupperna förväntades passera gränsen på 27:e dagen och förstärkningarna från centrala Tyskland beräknades vara framme på 30:e dagen. Därefter anföll en grupp, koncentrerad vid Königsberg, den ryska Njemenarméns högra flank och en grupp, koncentrerad öster om Thorn, Narewarméns vänstra flank. Resten sköts fram i mitten och från en position nära de masuriska sjöarna anfölls de

båda ryska arméernas inre flanker. Båda de ryska arméerna förintades och på 35:e dagen kunde trupper börja föras över till västfronten. Någon förföljning in i Ryssland förekom inte.

I väster hade fransmännen koncentrerat huvuddelen av sina trupper norr om Verdun. De påbörjade en inmarsch i Belgien på 23:e dagen, varefter både Belgien och Nederländerna anslöt sig till Tyskland. Ett anfall in i Lothringen avvisades genom att man transporterade fram de tio divisioner som fortfarande stod kvar på mobiliseringsorterna. Efter striden i Lothringen järnvägstransporterades sex divisioner till Antwerpen i andra änden på fronten, där de senare förstärktes med ytterligare sex divisioner som kom från ostfronten. Ett anfall söderut från Antwerpen mot Namur ledde till att den franska huvudstyrkan inringades i triangeln mellan Antwerpen, Namur och Liège. Omringningen fullbordades med ett anfall norrut från Metz-Diedenhof. I detta läge avslutades krigsspelet. Huvudstriden stod således i Ardennerna och området närmast norr därom och inga tyska trupper var inne i norra Frankrike.

Moltke dy genomförde 1906 en *Generalstabsreise West*. Förutsättningarna var ett tvåfrontsrig och att 21 divisioner hade samlats i Ostpreussen. I väst stod sammanlagt 54 divisioner, varav 30 ingick i en högerflygel norr om Diedenhof, två vid Metz, 14 i Lothringen samt fyra vardera runt Strassbourg respektive i Elsass. Huvuddelen av den franska hären, 14 kårer (28 divisioner), anföll in i Lothringen med ett sidoanfall i Elsass. Tyskarna å sin sida marscherade in i södra Belgien. På 20:e mobiliseringsdagen kom det till stånd ett stort slag utefter en linje österut från Metz med 20 divisioner på var sida. De tyska frontala motanfallen avslogs ”p g a den mördande elden från moderna vapen”. Fransmännen å sin sida kunde sakta trycka in tyskarnas

öppna vänstra (östra) flank. Övningen avslutades innan något definitivt avgörande kom tillstånd, men den tyska situationen var inte bra. De tyska trupperna i Belgien hade tillbringat tiden med att marschera, utan att påträffa några större franska styrkor och utan att på något sätt kunna påverka det avgörande slaget i Lothringen.

Det kan tilläggas att Moltke hade i sin kommentar sagt att han hade föredragit att stoppa den högra flygeln för att sedan genomföra ett motanfall över Metz mot den vänstra flygeln av de franska trupperna i Lothringen (jämför scenario två i *Generalstabsreise West* 1905). Han hade dock fortsatt den ursprungliga manövern (inte omöjlig för att kunna visa följderna av att ha stora truppstyrkor marscherande i Ardennerna när huvudslaget stod i Lothringen). Vidare framförde von Moltke att man måste vara klar med syftet med den högra flygeln i Belgien: den skulle tvinga fransmännen att lämna sin fästningslinje och kämpa på öppna fältet.

Orsaken till att jag tar upp de tre övningarna är att de är de två sista före det att Schlieffen avgår och författar sin *Denkschrift* om Schlieffenplanen, samt den första efter det att Moltke d y tillträdde. Ingen av dem har någon större likhet med Schlieffenplanen att tala om. Är det troligt att en erkänt skicklig militär som Schlieffen skulle implementerat en så omfattande och ingripande plan som Schlieffenplanen utan att ha övat/prövat den i förväg? Vidare, är det troligt att von Moltke, när han tillträder, inte försöker testa de krigsplaner han skulle ha ärvt från sin företrädare?

Dessutom kan man redan i dessa få exempel se en tillstymmelse av doktrin. Bilden skulle ha blivit än tydligare om ett större antal av Schlieffens *generalstabsreisen* och krigsspel hade beskrivits. Som tidigare nämnts var en grundförutsättning att fransmännen måste anfalla och, med hänsyn till den övergripande

situation, ett samtida understödsanfall skulle initieras av ryssarna i Ostpreussen. Som den svagare måste Tyskland bevara sina styrkor så mycket som möjligt samtidigt som så stora fiendestyrkor som möjligt förintades. Detta kunde uppnås med utnyttjande av den strategiska rörlighet järnvägarna medförde och flankattacker (framför allt, runt flanken för att komma åt motståndarens kommunikationslinjer).

Såväl Schlieffen som Moltke visade stor respekt för moderna vapens eldkraft och sade att tyska arméer skulle, så långt som möjligt, undvika frontala strider. Istället skulle man alltid, om detta var möjligt, gå runt en flank eller framtvunga ett läge där fiende slogs med omvänd front (med fronten mot hemlandet). Den strategiska rörligheten gällde mellan såväl väst- och ostfronten som olika delar på respektive front. Detta medförde att striderna måste ske nära de tyska järnvägarna, i praktiken i de tyska gränsområdena eller nära dem. Ett utmärkt exempel på detta är Hindenburg/Ludendorffs kampanj på ostfronten hösten 1914. Genom snabba järnvägstransporter och anfall mot flanker eller svaga punkter kunde de på kort tid, med förhållandevis svaga styrkor förinta en fiendearmé (Tannenberg²⁶), riva upp två andra (Masuriska sjöarna respektive Lodz) och stödja österrikarna i Galizien (kampanjen från Schlesien i oktober 1914).

Schlieffenplanen är inte förenlig med en sådan doktrin. Även om det var så att den beskriver ett försök att komma bakom den franska vänstra flanken, så skulle det ske på ett sätt som medförde att de tyska trupperna fördes långt bort från sina egna järnvägar. Den strategiska rörligheten, som synes vara en så viktig del i den tyska doktrinen skulle alltså ges upp. Även om trupperna på den yttersta högra flygeln skulle kunna marschera fram till och förbi Paris på 40-50 dagar, skulle de sedan vara tvungna att marschera tillbaka

samma väg för att komma till en järnväg och därefter transporteras till ostfronten. Det skulle ta tre månader eller mer från 1:a mobiliseringsdagen innan trupperna var tillbaka vid järnvägarna, färdiga för transport österut. Oavsett hur långsam den ryska mobiliseringen var skulle det första slaget i öster vara över sedan länge när trupperna från västfronten nådde fram.

I detta sammanhang kan påpekas att den ryska mobiliseringen inte var så långsam som alltid påstås i samband med diskussioner om Schlieffenplanen. Rennenkampfs förtrupp (från 1. armén eller Njemenarmén) passerade gränsen på den 12:e mobiliseringsdagen och huvudstyrkan gjorde detsamma på den 17:e mobiliseringsdagen. Tyskarna hade i allt väsentligt förutsett en sådan snabb mobilisering. I deras senaste underrättelsesammanställning före kriget, avseende Ryssland, angavs att ett ryskt anfall kunde förväntas senast på 20:e mobiliseringsdagen.²⁷

När man därtill studerar uppmarschplanerna under Schlieffen och Moltke kan man konstatera att det i huvudsak är fråga om mindre variationer på ungefär samma tema. De största variationerna förekom åren närmast efter Bosnienkrisen 1908, då Moltke prövade på olika varianter av en *Ostaufmarsch* (där förutsättningen var en kris på Balkan, som involverade Österrike-Ungern och därefter Ryssland).

Uppmarschplanen 1905/06 fanns i två versioner, dels en för ett enfrontskrig mot Frankrike dels en för ett tvåfrontskrig. Enligt den första versionen skulle 48 tyska divisioner samlas norr om Metz up till Essen och 24 divisioner i Lothringen och Elsass. Dessutom förväntades en italiensk armé om 10 divisioner anlända, vilken skulle placeras öster om Rhen mitt emot Elsass, dvs sammanlagt 34 divisioner i vänstra flygeln. Fördelningen mellan höger och väster flygel var således un-

gefär 2:1 exkl italienarna, vilket ligger långt från Schlieffenplanens fördelning om 7:1.

Uppmarschplanen 1906/07 fanns i tre versioner. Första versionen avsåg ett enfrontskrig mot Frankrike. Högra flygel bestod av även här omfattande 48 divisioner, men från vänstra flygeln avdelades en armé om 10 divisioner som stod öster om Diedenhof för att avancera fram precis norr om Metz. Eftersom gränsen mellan höger och vänster flygel normalt drogs norr om Metz kunde denna armé räknas till högra flygeln. Resten, uppskattningsvis 14 divisioner, stod i Lothringen, varvid förberedelser gjordes för att ta emot tio italienska divisioner i Elsass. Fördelningen mellan höger och vänster flygel var ungefär 4:1 om hänsyn inte tas till italienarna. Men versionen som skulle användas i händelse av ett tvåfrontskrig innebar att tretton divisioner fördes över till ostfronten, huvudsakligen tagna från högra flygeln och här väsentligen från den nordligaste, yttersta delen av flygeln. Relationen höger-vänster skulle härefter därmed vara ca 3:1. Den tredje versionen var en *Ostaufmarsch*.

Uppmarschplanen 1907/08 fanns åter igen i två versioner, ett enfrontskrig respektive ett tvåfrontskrig. I enfrontsversionen var ca 20 divisioner placerade runt Metz och i Lothringen, resten i högra flygeln, uppskattningsvis 52 divisioner. Ett eventuellt italienskt tillskott skulle placeras, som brukligt, i Elsass. Exklusive italienarna är det ett styrkeförhållande mellan flyglarna under 3:1. I tvåfrontsversionen skulle 13 divisioner marschera upp i Ostpreussen. Det är oklart om dessa huvudsakligen kom från högra eller vänstra flygeln, men om det huvudsakligen skedde från höger flygel, på samma sätt som föregående år, skulle relationen höger-vänster falla till ca 2:1.

Enligt den faktiska uppmarsch som skedde 1914 (1914/15 års uppmarschplan) placerades 16 divisioner i Lothringen och Elsass

(6. och 7. arméerna), 10 divisioner bakom Metz (5. armén) med den specifika uppgiften att anfälla den franska vänstra flygeln, vid en eventuell stöt in i Lothringen, samt 42 divisioner norr därom (1.-4. arméerna). Eftersom 5. armén hade order att röra sig mot nordväst, mot Meuse, om fransmännen inte föll in i Lothringen (med stora styrkor) brukar denna armé normalt räknas till högra flygeln. Detta ger ett styrkeförhållande om ca 3:1.²⁸

En uppmarschplan trädde ikraft den 1 april respektive år och gällde fram till sista mars påföljande år. Detta är orsaken till att de betecknades med dubbla årtal. Plan 1906/07 trädde således i kraft tre månader efter det att von Schlieffen avgick, men en stor del av arbetet måste ha skett under hösten 1905. Detta gäller särskilt uppdraget av principer och övergripande linjer, varför planen 1906/07 kan betecknas som von Schlieffens sista uppmarschplan och 1907/08 som von Moltkes första. I båda dessa placeras 15-20 divisioner i vänstra flygeln (varvid jag bortser från eventuella italienska tillskott som alltid placerades på vänsterflygeln), liksom i 1914/15 års uppmarschplan. Resterande trupper placerades i högra flygeln, vilken i ett tvåfrontsrig kom att omfatta 40-45 divisioner. Under von Moltkes tid förstärktes hären med 9 divisioner (2 aktiva och 7 reserv). Största delen av denna förstärkning tillfördes högra flygeln. Undantaget är att enligt 1914/15 års plan skulle två reservdivisioner (IX. reservkåren) placeras i norra Tyskland, för den händelse britterna försökte göra en landstigning i Schleswig-Holstein-Jylland. Om en landstigning inte genomfördes skulle de tillföras högra flygeln, vilket också skedde år 1914. Vid krigsutbrottet var dessutom trupperna i Ostpreussen (9 divisioner) svagare än i både 1906/07 och 1907/08 års tvåfrontsversioner

(13 divisioner), till förmån för västfrontens högra flygel.²⁹

I ingen av de faktiska uppmarschplanerna från Schlieffens eller Moltkes tid finns, på långt när, en så stark högerflygel som Schlieffenplanen sägs föreskriva. Däremot kan man konstatera att i det närmaste alla nya enheter som skapades under tiden från 1906 fram till krigsutbrottet tillfördes högra flygeln, inga tillfördes vänstra flygeln. Påståendet att von Moltke vattnade ur högra flygeln till förmån för vänstra flygeln och Ostpreussen kan således ifrågasättas.

Vad hände

Von Konow, med något av en lek med ord, framför att det inte var Schlieffenplanen som misslyckades 1914 utan Moltkeplanen.³⁰ Åtminstone i första ledet skulle jag kunna hålla med honom, men av andra skäl. Så som borde vara tydligt nu, finns det anledning att ifrågasätta om det någonsin har funnits en Schlieffenplan med den betydelse som normalt läggs i uttrycket: en plan att med en lång högerväng runt Paris för att totalt slå ut den franska hären före det att Ryssland kunde ingripa i öster.

Som ovan nämnts, i samband med 1906 års *Generalstabsreise West*, uttalade von Moltke att man måste vara klar med syftet med den högra flygeln i Belgien: den skulle tvinga fransmännen att lämna sin fästningslinje och kämpa på öppna fältet. Detta uttalande (ofta taget ur sin kontext) har lagts till grund för det ofta återkommande påståendet att Moltke aldrig förstod det centrala konceptet i Schlieffenplanen. Som tidigare nämnts synes den doktrin von Schlieffen försökte implementera bestå av att utnyttja den ökade strategiska rörligheten som järnvägarna medförde för att snabbt kunna placera sig i positioner där man kunde slå mot flankerna på motståndarnas arméer. Det finns inget som

tyder på att Moltke var av annan åsikt eller försökte förändra denna doktrin, snarare tvärtom. För att lyckas med ett sådant upplägg var det nödvändigt att få fransmännen att lämna sin fästningslinje mellan Verdun och Belfort. Det var först därefter som det skulle vara möjligt att finna en flank som tyskarna skulle kunna utnyttja för att riva upp de franska styrkorna i sådan omfattning att det därefter skulle vara möjligt att föra över trupper till ostfronten. Ett tydligt exempel på detta är de order 5. armén hade 1914, att från uppmarschområdet runt Metz anfälla den franska flanken, för den händelse fransmännen anföll in i Lothringen.

I detta sammanhang kan nämnas att det bakom den tyska fronten år 1914 samlades järnvägståg för att snabbt kunna transportera upp till sju kårer (14 divisioner). Detta skedde inte enbart för att det skulle vara möjligt att transportera trupper till ostfronten. Ett minst lika viktigt skäl var att det skulle vara möjligt att transportera dem mellan olika delar av västfronten.³¹ Dessa sju kårer motsvarade 1/5-del av alla trupper på västfronten.

Vad som faktiskt hände tycks snarast vara att *Oberste Heeresleitung* (Generalstaben i dess krigstida skepnad) tappade kontrollen över armébefälhavarna. Dessa kom att huvudsakligen leta efter närmaste franska trupper framför dem. Symtomatiskt är att samtliga strider under Marnefälttåget, från Mulhouse i söder till Mons i norr och Marne i väster var frontala strider. De tyska anfällen gjordes i princip aldrig mot en fiendearmés flank. Det finns ett möjligt undantag, som betecknande nog utfördes av ententetrupper. Under Marneslagets senare del avancerade den brittiska armén fram i det gap som uppstått mellan 1. och 2. tyska arméerna (i allt väsentligt p g a 1. arméledningens vägran att samarbeta med 2. armén) och kunde gå in bakom 2:a arméns högra flank. Både von Schlieffen och von Moltke hade, om och

om igen, upprepat att tyska trupper skulle undvika frontalangrepp då det skulle ge de tyska trupperna stora förluster och inte tillfoga motståndarna tillräckligt stora förluster för att ge ett definitivt avgörande. Den enda arméledning som tycks ha följt detta axiom var Hindenburg-Ludendorffs med 8. armén i öster (se ovan).

I detta sammanhang skulle man kunna hänvisa till överste Sune Bergelins beskrivning av de inledande fälttågen,³² skriven under kriget. Inte med ett ord omnämns Schlieffenplanen eller ett försök med en stor högerkrok runt Paris.³³ Enligt hans beskrivning är striderna i Ardennerna och i Lothringen visserligen tyska segrar, men de var inte avgörande. När fransmännen sedan retirerade följde tyskarna efter. Till slut hamnade tyskarna i en situation där man inte längre hade en fungerande logistik och dessutom försvagats på grund av behovet att avdela detachement för att bevaka olika fästningar man passerat och i övrigt bevaka kommunikationslinjerna.³⁴

Det kan även vara värt att hänvisa till Martin van Creveld som har gjort en stor studie över de logistiska förutsättningarna för Schlieffenplanen.³⁵ Inledningsvis konstaterar han att de logistiska förutsättningarna, i den debatt som förekommit, knappt berörts. Van Crevelds slutsatser är att det är starkt diskutabelt om den planerade högersvängen över huvud taget var möjlig, logistiskt sett. Eftersom förutsättningen för van Crevelds diskussion var att Schlieffenplanen var den aktuella tyska krigsplanen, var hans slutsats att von Schlieffen dels inte hade klart för sig de logistiska kraven i modern krigföring, dels att han mer eller mindre struntade i frågan – hoppades att det skulle lösa sig. Emellertid finns inget som ger anledning att antaga att von Schlieffen skulle agera så amatörmässigt vad avser den logistiska delen av sin plan.

Van Creveld nämner själv hur von Schlieffen lät genomföra flera omfattande krigsspel för att testa möjligheterna att föra trupper från en flygel till annan, men inget enda för att undersöka möjligheterna att försörja truperna i en stor högersväng. Kan denna underlåtelse bero på att von Schlieffen aldrig planerade en stor högersväng?

Uppkomsten av myten om Schlieffenplanen

Fram till inledningen av 1918 var det, sett från tysk synpunkt, endast ett fälttåg som hade misslyckats – Marnefälttåget. Detta medförde att det blev än känsligare att avgöra vems fel det var att Marnefälttåget hade misslyckats. Överstelöjtnant Hentsch, som hade agerat sändebud för von Moltke till arméstaberna på högra flygeln, var tidigt utpekad, varför han begärde och erhöll en offentlig undersökning av vad som varit. Undersökningskommissionen kom (år 1917) fram till att inget fel kunde tillvitats Hentsch i hans agerande under Marnefälttåget. Emellertid dog Hentsch året därpå, så att när Marnefälttåget började diskuteras efter kriget fanns ingen som var intresserad av att referera till denna undersökning.

Efter Versaillesfreden kom frågan om skulden för nederlaget vid Marne att bli än mer akut. Hans Delbrück, inflytelserik militärhistoriker, riktade kraftig kritik mot generalstaben. Han förordade en *Ostaufmarsch* och gjorde gällande att det var infallet in i Belgien som hade gjort det omöjligt att uppnå en förhandlingsfred vid ett tidigare tillfälle.³⁶ I detta läge publicerade von Kuhl sin bok³⁷ där han avslöjade förekomsten av Schlieffenplanen och gjorde gällande att det var den perfekta krigsplanen som skulle ha garanterat Tyskland seger redan i första fälttåget. Han gjorde vidare gällande att Moltke inte hade förstått planen och, som

en följd, hade försvagat högra flanken, att von Bülow hade gett upp för tidigt och att Hentsch hade tvingat 1. armén att retirera trots att det aktuella läget inte gjorde det nödvändigt. Bekvämt nog var samtliga dessa tre avlidna när von Kuhl gav ut sin bok år 1920. Denna beskrivning togs sedan upp i den officiella beskrivningen av kriget, som gavs ut av riksarkivet (med början 1925).

Den således fastställda officiella versionen var att ingen skugga kunde falla över generalstaben eller, för den delen, 1. arméns ledning. Hela skulden låg på von Moltke, von Bülow och Hentsch. Von Konow ansluter sig till denna förklaring. Emellertid, som nämnts ovan, riksarkivet kontrollerades i sin helhet av tidigare generalstabsofficerare inklusive Gröner³⁸ och von Kuhl. Båda dessa kan antas ha haft ett starkt intresse av att visa att generalstaben var fri från som skuld. Von Kuhl hade dessutom flera andra roller av betydelse. Av alla arméledningar under Marnefälttåget, synes 1. arméns vara den självvåldigaste – och von Kuhl var stabschef i den armén. Hans förklaring var att han gjorde sitt bästa för att försöka implementera Schlieffenplanen, mot von Moltkes motstånd. Utan en Schlieffenplan ger dock 1. arméns agerande intryck av att ledningen glömt bort sin uppgift att agera flankskydd åt hela högerflygeln. Istället rusade man omkring på franska landsbygden på jakt efter krigisk ära, samtidigt som man sökte tillse att det skedde på behörigt avstånd från 2. armén så att man inte (åter igen) ställdes under 2. arméns operativa kontroll.³⁹

Det kan tilläggas att von Kuhl, före kriget, hade varit chef för den underrättelseavdelning inom generalstaben som hade ansvaret för Frankrike. I de sista underrättelserapporterna, som alltså von Kuhl ansvarade för, missbedömdes såväl den franska uppmarschen i icke ringa omfattning⁴⁰ som den brittiska arméns agerande.⁴¹ Det senare kom

direkt att påverka 1. arméns agerande under augusti 1914.⁴²

Kanske något ironiskt är att efter andra världskriget kom riksarkivets (generalstabens) beskrivning av Schlieffenplanen att tas upp, men då i syfte att fastlägga Tysklands skuld till första världskrigets utbrott. Föregångare för denna linje var den tidigare omnämnda Gerhard Ritter,⁴³ som också var den första som lät offentliggöra von Schlieffens *Denkschrift* från 1906. Vad som framfördes var egentligen en vidareutveckling av Delbrücks tidigare kritik. Ritter gjorde gällande att Schlieffenplanen var ett exempel på den arroganta och aggressiva militarism som skulle ha genomsvartat det wilhelmska Tyskland. En militarism som var i total avsaknad för andra hänsyn än de rent militärtekniska (varvid framför allt avsågs de politiska följderna av anfallet mot Belgien). Schlieffenplanen, i all sin aggressivitet, var därmed det yttersta beviset för Tysklands skuld till första världskriget.

Men, som Zuber påpekar, om en aggressiv krigsplan är ett bevis på skuld för kriget, vad ska man då säga om ententen. Både den franska plan XVII och den ryska plan 18 innebar anfall in i Tyskland senast på mobiliseringens 15:e dag. De först striderna mellan Frankrike och Tyskland respektive Ryssland och Tyskland stod samtliga inne på tysk mark (i Elsass respektive i Ostpreussen). Emellertid, vem som kan tänkas ha skulden för krigets utbrott är en politisk fråga. Huruvida en krigsplan, hur man operativt ska gå tillväga för att vinna fälttåget och kanske kriget, är offensivt eller defensivt upplagd saknar betydelse för den frågan (i detta sammanhang torde finnas anledning att erinra sig det gamla talesättet att ”anfall är bästa försvar”).

Von Moltke d ä tillskrivs uttalandet att ingen krigsplan håller längre än till första mötet med fienden. Han var generalstabs-

chef i 30 år och har ett rykte om sig att vara en av Preussens främsta militärer. Är det troligt att en efterträdare till honom, som i allt väsentligt var utbildad av honom, skulle lägga fram en plan som var så strikt och rigid att den i princip föreskrev allting som skulle hända under ett fälttåg om ca en och en halv månad och som skulle avslutas med fiendens totala förintande, helt utan hänsyn till fiendens rörelser? Eller är det troligare att han byggde upp en doktrin som byggde på strategisk rörlighet för att maximalt utnyttja sina styrkor och att hela tiden söka fiendens flank och därefter anpassa det faktiska utförandet efter vad som hände, där högerflankens inmarsch i Belgien var ett sätt att locka ut fransmännen från deras befästningslinje?

Vad var då syftet med von Schlieffens *Denkschrift*? Han hade, under hela sin tid som generalstabschef, arbetat för en utvidgning av hären, i allt väsentligt utan framgång. Ett arv han lämnade efter sig till von Moltke var just behovet av att öva fler soldater och sätta upp fler enheter. En huvudlinje i skriften är just det faktum att det behövs mer trupper än vad Tyskland förfogade över 1906 för att kunna besegra Frankrike, även om det enbart var fråga om ett enfrontskrig. Som ovan omnämnts, inte ens med en ökning av den befintliga hären med en tredjedel, ansåg von Schlieffen det självklart att Frankrike skulle kunna besegras. På något sätt kan det verka symtomatiskt att det maskinskrivna exemplaret, med von Moltkes randanteckningar, är från 1911. Då äntligen börjar von Moltke få bollen i rullning och lyckades få till en förstärkning av hären (år 1912) med två aktiva och ett antal reservdivisioner.⁴⁴ Det kan tilläggas att Schlieffens första *Denkschrift* som generalstabschef, från 1891, och hans sista från 1912 (jämte flera där emellan) tog upp frågor om tyska härens styrka och struktur – syftande till förstärkning av hären.

Att han skulle ha skrivit en till, kort efter sin avgång, torde, sett i det perspektivet, inte vara märkligt.

Det kan tilläggas att Zubers tes att det inte fanns någon Schlieffenplan har mött såväl positiv som negativ kritik. Vad avser den negativa kritiken så har några ifrågasatt hans tolkningar av de olika, nytillkomna källorna och framför allt om man kan dra så långtgående slutsatser av dessa källor som Zuber gör. Dock måste man konstatera att Zubers tolkning och argumentation har tyngd, särskilt om man gör klart för sig att de som ursprungligen förde fram Schlieffenplanen (von Kuhl och andra f d generalstabsofficerare) hade starka personliga intressen för sina ställningstaganden.

Härutöver finns en annan grupp som också ifrågasätter Zubers slutsatser. Det synes huvudsakligen vara anhängare till Ritters ståndpunkt att Schlieffenplanen är det yttersta beviset för Tysklands skuld till första världskrigets utbrott. Dessa kritiker verkar uppfatta saken som att utan en Schlieffenplan faller deras påståenden vad avser skuldfrågan. Utgångspunkten är att det måste finnas en Schlieffenplan. Som en följd härav är det inte meningsfullt – för dem – att diskutera detaljer om doktrin, härens styrka, tolkningen av olika *Generalstabsreisen* och uppmarschplaner o s v.

Slutligen kan man, som t ex Holger Herwig i hans bok om slaget vid Marne,⁴⁵ helt enkelt bortse från att det har kommit fram nytt material. Istället upprepar han vad som har ansetts vara allmänt vedertaget sedan von Kuhl lade fram sin bok år 1920. På några få rader omnämner han att Schlieffenplanen har ifrågasatts. En recensent har emellertid sammanfattat hans kommentar som ”Alla vet att det fanns en Schlieffenplan, så det måste ha funnits en”. Knappast ett, ur källkritisk synpunkt, starkt argument. Å andra sidan är en sådan reaktion som den som Herwig upp-

visar inte märklig. Under närmare hundra år har förekomsten av Schlieffenplanen ansetts vara vedertagen sanning. Planens förekomst har uppfattats som näst intill ett axiom. Då blir det lätt att bemöta ett ifrågasättande av planens förekomst med frågan vad det finns för bevis att Schlieffenplanen inte har funnits. Men bara för att det under hundra år har upprepats att Schlieffenplanen var den tyska fälttågsplanen 1914 innebär det inte att påståendet är bevisat. Den korrekta frågan är istället: vad finns det för bevis att Schlieffenplanen verkligen var den tyska fälttågsplanen, särskilt i ljuset av det nya material som nu har presenterats. Som anmärkts ovan, vid en närmare granskning framkommer att befintliga bevis är svaga och kan dessutom vara påverkade av olika personers egenintressen.

Den tyska krigsplanen 1914

Vad var då den tyska planen 1914? Att säkert fastställa den lär aldrig kunna göras, men det finns vissa indikationer. I och för sig är det inte uteslutet att det var Schlieffenplanen, men allt mer tyder på att så inte var fallet. Mycket av materialet avseende uppmarschplaner, övningar etc ger närmast ett intryck av att generalstabens plan var att se till att trupperna var placerade på bästa möjliga sätt, för att sedan, på ett tämligen opportunistiskt sätt, laga efter läget. Härvid ingick att försöka tvinga ut fransmännen från deras fästningskedja så att inte de fick initiativet, kontrollen över valet av tid och plats för huvudslaget.

År 1900 hade general Hans Hartwig Beseler upprättat en *Operationsstudie*. Enligt denna förväntades den tyska hären vinna de inledande striderna i gränsområdet mellan Tyskland och Frankrike. Därefter skulle de trupper som stod närmast norr om Metz (år 1914, 4. och 5. arméerna) tränga fram

mellan Reims och Verdun för att sväng in bakom Verdun och den franska fästningslinjen, samtidigt som trupperna i Lothringen (år 1914, 6. och 7. arméerna) skulle anfälla de olika spärrfort som fanns mellan de stora fästningarna i fästningslinjen. Avsikten var att framvinga ett större slag där stora franska styrkor tillintetgjordes, samtidigt som den franska fästningslinjen bröts upp. Man förväntade sig inte ett totalt förintande av hela den franska hären (till skillnad från 1870), utan ett andra fälttåg i centrala Frankrike (i likhet med 1870 men med den skillnaden att motståndaren skulle bestå av resterna av franska hären, inte nyuppsatta förband som år 1870).

De första större striderna på västfronten år 1914 stod i gränsområdet mellan Frankrike och Belgien, i området mellan Verdun och Namur. Dessa strider var en stor framgång för tyskarna. Mycket talar för att både fransmän och tyskar blev överraskade över att tyskarna var så taktiskt överlägsna. Baserat på von Moltkes ordergivning tycks han härefter, från den 24 augusti fram till Marneslagets slut den 9 september, ha varit inriktad på att med 4. armén som huvudstyrka stöta fram mot sydväst samtidigt som 6. armén hade order att försöka bryta sig

fram mot fästningslinjen. Detta har stor likhet med Beselers *Operationsstudie*, att gå in bakom Verdun för att bryta upp den franska fästningslinjen. Inte osannolikt skulle en sådan operationsplan varit möjligt, särskilt efter att 3. armén, i ett gryningsanfall den 8 september krossade den motstående nya 9. (franska) arméns högra flygel. Denna seger kunde dock inte utnyttjas då 1. arméns agerande gjorde att det uppstod en 50 km vid lucka till 2. armén, där BEF kunde rycka fram och hota 2. arméns kommunikationer och således framvinga en reträtt, först av 2. armén, senare även av 1. och 3. arméerna.

En sådan seger, med ett intagande av Verdun och förintande av stora delar av den franska hären, hade troligen inte avslutat kriget i september 1914, så som Schlieffenplanen sägs ha syftat till. Men i kombination med vad som samtidigt hände på östfronten (Tannenberg och Masuriska sjöarna) hade den medfört en helt annan situation, politiskt och militärt, för centralmakterna. Möjligheterna till en segerrik fred, även om den hade legat långt från det 8 septembermanifestets mål, borde ha varit inom räckhåll.

Författaren är doktorand i rättshistoria och advokat.

Noter

1. von Konow, Jan: "Schlieffenplanen – ett stort anfallskonceptets uppkomst, genomförande och misslyckande", *Armémuseum Meddelande nr 56*, 1996, s 92-137.
2. Något oklart när ty uppgifterna varierar. Det kan ha varit så tidigt som 1955 och så sent som under 80-talet.
3. Greiner, Heinrich: "Welche Nachrichten besass der deutsche Generalstab über Mobilmachung und Aufmarsch des französischen Heeres in den Jahren 1885-1914? Wie würden sie ausgewertet, und wie lagen tatsächlichen Verhältnisse?", BA-MA W10/50267 återgiven (på engelska) i Zuber, Terence: *German War Planning, 1891-1914*, The Boydell Press, 2004.
4. Dieckmann, W: "Der Schlieffenplan", BA-MA W 10/50220 återgiven (på engelska) i ibid, Zuber, Terence.
5. BA-MA RH 61/v.96 ingående refererad i Zuber, Terence: *The Real German War plan 1904-14*, The History Press, 2011.
6. BA-MA 3/284 återgiven (på engelska) i op cit, Zuber, Terence, se not 3.
7. Kriegsarchiv München, AOK 6, Bund 369 Nr 45 återgiven (på engelska) i op cit, Zuber, Terence, se not 3.
8. Krafft von Dellmensing, Konrad: Erste Beurteilung der Lage, Kriegsarchiv München, Nachlass Dellmensing 145 återgiven (på engelska) i op cit, Zuber, Terence, se not 3.
9. Zuber, Terence: *Inventing the Schlieffen Plan*, Oxford University Press 2002.
10. Zuber, Terence: "The Schlieffen Plan Reconsidered", *War in History*, 1999; Holmes, Terence: "A Reluctant March on Paris", *War in History*, 2001; Zuber, Terence: "Terence Holmes reinvents the Schlieffen Plan", *War in History*, 2001; Holmes, Terence: "The Real Thing", *War in History*, 2002; ibid, Zuber, Terence; Zuber, Terence: "Terence Holmes reinvents the Schlieffen Plan – Again", *War in History*, 2003; Foley, Robert: "The Origins of the Schlieffen Plan", *War in History*, 2003; Holmes, Terence: "Asking Schlieffen: A Further Reply to Terence Zuber", *War in History* 2003; Zuber, Terence: "The Schlieffen Plan was an Orphan", *War in History*, 2004; Foley, Robert: "The Real Schlieffen Plan", *War in History*, 2006; Zuber, Terence: "The 'Schlieffen Plan' and German War Guilt", *War in History*, 2007; Mombauer, Annika: "Of War Plans and War Guilt: The Debate Surrounding the Schlieffen Plan", *Journal of Strategic Studies XXVIII*, 2005; Zuber, Terence: "Everybody Knows There Was a 'Schlieffen Plan': A Reply to Annika Mombauer", *War in History*, 2008; Gross, Gerhard: "There Was a Schlieffen Plan: New Sources on the History of German War Planning", *War in History*, 2008; Holmes, Terence: "All Present and Correct: The Verifiable Army of the Schlieffen Plan", *War in History*, 2009; Zuber, Terence: "There never was a 'Schlieffen Plan': A Reply to Gerhard Gross", *War in History*, 2010; Zuber, Terence: "The Schlieffen Plan's 'Ghost Divisions' March Again: A Reply to Terence Holmes", *War in History*, 2010; Op cit, Zuber, Terence, se not 5; Holmes, Terence: "Absolute Numbers: The Schlieffen Plan as a Critique of German Strategy in 1914", *War in History*, 2014; O'Neil, William D; *The Plan That Broke the World. The "Schlieffen Plan" and World War I*, 2014. För svenska reaktioner på Zubers avhandling se Gäfvert, Björn, anmälan av "Inventing the Schlieffen Plan", *Militärhistorisk Tidskrift*, 2003 och Santesson, Olof: "Im Sinne Schlieffens: Fälttågsplan eller generalstabsstudie?", *KKrVAHT*, 2003.
11. Det brukar göras ett stort nummer av att von Schlieffen skrev en artikel om Cannae, men aldrig omnämns att det var under hans tid som generalstabschef som stora delar av *Grosse Generalstabs* historia över Fredrik den stores krig gavs ut.
12. En extrem variant på detta är fälttåget i Sachsen 1813, där de allierade utnyttjade sitt strategiska djup till att backa undan från Napoleons huvudarmé samtidigt som man anföll övriga franska arméer, fram tills alla allierade arméer kunde förenas inför slaget vid Leipzig.
13. Op cit, Zuber, Terence, se not 9, citerande Schmerfeld, Aufmarschpläne 1871-1890, Berlin 1929.
14. Ibid, s 62-63.
15. Op cit, Zuber, Terence, se not 5, s 102.
16. Den ryska ledningen ska ha uppfattat sin kontroll av Polen som nyckeln till Rysslands stormaktsställning.

17. Det kan nämnas att den ryska reträtten ur Polen sommaren 1915 inte tycks ha haft någon nämnvärd påverkan på den ryska slagkraften. Vad som påverkade var de stora manskapsförlusterna som ryssarna hade åsamkats under sommarens strider; se Stone, Norman: *The Eastern Front 1914-1917*, Hodder and Stoughton, 1975.
18. Op cit, Zuber, Terence, se not 9, s 60.
19. Skapade av övertaliga, ej krigsplacerade, reservister. Problemet med dessa var att även befälskadrenna var helt nyskapade, icke sällan bestående av pensionärer som återinkallades i tjänst. Vidare saknades material och ingen som helst samövning hade förekommit.
20. Op cit, Zuber, Terence, se not 9, s 253.
21. Denna förklaringsmodell är i allt väsentligt ett utflöde av Ritters teori om militarismen i det wilhelmiska kejsardömet som en förklaring till Första Världskriget.
22. Enligt Ritter, Gerhard: *The Schlieffen Plan, Critique of a Myth*, Wolff, 1958 kan det ha varit fråga om än fler versioner, varav dock ingen skulle kunna betecknas som slutlig.
23. Den finns återgiven (på engelska) i op cit, Zuber, Terence, se not 3.
24. Min översättning från engelska, som i sin tur är en översättning från tyska. På grund av att därmed finns två möjliga felkällor har jag avstått från citattecken. På engelska lyder texten "The defender can only meet the impending envelopment with an offensive around the left wing of the position at La Fère. This counterattack, which may be accompanied by an advance from the entire Verdun-La Fère front will hopefully fail." Se op cit, Zuber, Terence, se not 3.
25. Op cit, Zuber, Terence, se not 9 resp not 5. De följande beskrivningarna är korta sammanfattningar av beskrivningarna av de aktuella övningarna i dessa böcker.
26. Manövrarna inför detta slag är, för övrigt, i det närmaste en blåkopia av von Schlieffens *Generalstabsreisen Ost* 1894.
27. Op cit, Zuber, Terence, se not 5, s 143 där Zuber refererar en särskild underrättelsesammanfattning, *Die Kriegsbereitschaft Russlands*, som generalstabens underrättelseavdelning hade gjort den 1 februari 1914.
28. Här omnämnda 16+10+42 divisioner summerar till 68 st. I Ostpreussen stod 9 divisioner, vilket ger sammanlagt 77 divisioner. Tidigare har omnämnts att tyska armén bestod av 81 divisioner (exkl de nya *ersatz*-divisionerna), varför 4 är oredovisade. Det var 2 reservdivisioner som ingick i garnisonerna för Metz och Strassburg och IX. reservkåren som stod i Holstein. Denna kår överfördes till högra flygeln så snart det stod klart att britterna inte avsåg att landstiga i Schleswig.
29. Enligt uppgift var de sex *ersatz*-divisionerna planerade att sändas till ostfronten, vilket skulle ha rättfärdigat neddragningen från 13 till 9 divisioner i Ostpreussen. Så skedde emellertid inte utan de sattes in på västfronten, huvuddelen i Lothringen. Att skapa dessa *ersatz*-divisioner hade första gången beslutats om i samband med utvidgningen av hären 1912.
30. Op cit, von Konow, Jan, se not 1, s 125-126.
31. Jämför *Generalstabsreise West* år 1905, där sådana transporter förekommer i scenario två och tre. Det kan förekomma även i scenario ett, men det framgår inte klart av Zubers beskrivning. Jämför även med de transporter som faktiskt skedde under hösten 1914, när stora mängder trupper överfördes från Lothringen till norra Belgien/kanalkusten.
32. Bergelin, Sune: *Världskriget. 1. Omfattande händelser till lands i Europa och närliggande delar af Asien från krigsutbrottet till nyåret 1916*, Militär litteraturföreningens förlag, 1917.
33. Tvärtom finns ett uttalande att det var uppenbart att tyska ledningen inte avsåg att gå mot Paris.
34. Bergelin omnämner von Moltkes detachering av två kårer till ostfronten, men endast som ett tredje skäl till försvagningen av fronttrupperna.
35. van Creveld, Martin: *Supplying War, Logistics from Wallenstein to Patton*, Cambridge University Press, 1977, kap 4 men framför allt s 113-118.
36. En förklaring som därefter upptagits av ett stort antal författare.
37. von Kuhl, Hermann: *Der Deutsche Generalstab in Vorbereitung und Durchführung des Weltkrieges*, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1920.
38. Tillförordnad generalstabschef vid krigsslutet, chef för järnvägsavdelningen vid krigsutbrottet och inflytelserik politiker i Weimarrepubliken.
39. Von Kluck/von Kuhl och 1:a armén var inget unikum. Von Heeringen och 7. armén, rusade åstad

efter första bästa franska trupp i södra Elsass. Detta fick till följd att armén var helt felplacerad när det senare hettade till i Lothringen och von Heeringen kunde inte understödja 6. armén, så som egentligen hade varit hans huvuduppgift. Det kan tilläggas att chefen för kejsarens personliga militärkabinett, generalöverste von Lyncker, ska ha antecknat i sin dagbok (den 13 september 1914) att det är svårt att förstå hur von Kluck (1. armén) har lyckats hamna i den situation som han befann sig i, op cit, Zuber, Terence, se not 9, s 281.

40. Man förutsäg inte den totala övergången till ett offensivt agerande i plan XVII och betydelse av doktrinen om *offensive à outrance*.

41. Som förutsattes agera längst i norr, runt Lille.
 42. Efter Le Cateau missade man en chans att riva upp hela brittiska armén, på ett antagande att britterna retirerade mot Lille, när de i verkligheten drog sig undan mot sydväst (parallellt med 5. franska armén). Det är för övrigt samma von Kuhl som agerade fransk befälhavare i tredje scenariot i *Generalstabsreise West* år 1905.
 43. Op cit, Ritter, Gerhard, se not 22.
 44. Samt rätten att sätta upp några *ersatz*-divisioner vid ett krigsutbrott.
 45. Herwig, Holger: *The Marne 1914*, Ballantine Books, 2011.